

ACADEMIA ROMÂNĂ
ȘCOALA DE STUDII AVANSATE A ACADEMIEI ROMÂNE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOLOGIE
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”
CLUJ-NAPOCA

UN TEXT POLEMIC AL ȘCOLII ARDELENE:
DAMASCHIN BOJINCĂ, *RĂSPUNDERE DEZGURZĂTOARE*
LA CÂRTIREA CEA ÎN HALE, BUDA, 1828.
Ediție de text. Studiu filologic și lingvistic

TEZĂ DE DOCTORAT
Rezumat

CONDUCĂTOR DE DOCTORAT: CȘ I, dr. habil. Eugen Pavel

DOCTORAND: Urs Otilia Adela

2023

Cuprins

1. ARGUMENT	6
2. STUDIUL FILOLOGIC	8
2.1. Istoriografia temei	8
2.2. Profil cultural: Damaschin Bojincă	11
2.3. Datele editoriale ale lucrării	28
2.4. Descrierea textului	28
2.5. Ornamentația	28
2.6. Tirajele	29
2.7. Structura lucrării	30
2.8. Contextul apariției lucrării	31
2.9. Conținutul textului	33
2.10. Edițiile textului	38
3. STUDIUL LINGVISTIC	39
3.1. Grafia	39
3.1.1. Grafia textului chirilic	39
3.1.2. Probleme de grafie și greșeli de tipar	45
3.1.3. Prescurtări în textul chirilic	47
3.1.4. Semnele diacritice (accentele)	47
3.1.5. Grafia textului în limba germană	48
3.1.6. Grafia textului în limba latină	49
3.1.7. Grafia textului în limba vallică	49
3.2. Fonetica	50
3.2.1. Vocalismul	50
3.2.2. Consonantismul	54
3.3. Morfologia	57
3.3.1. Substantivul	57
3.3.2. Articolul	61
3.3.3. Adjectivul	63
3.3.4. Pronumele	67
3.3.5. Numeralul	78
3.3.6. Verbul	80
3.3.7. Adverbul	88
3.3.8. Prepoziția	90
3.3.9. Conjunția	92
3.3.10. Interjecția	93
3.4. Sintaxa	94
3.4.1. Sintaxa propoziției	94
3.4.1.1. Subiectul	94
3.4.1.2. Predicatul	94
3.4.1.3. Atributul	97
3.4.1.3.1. Atributul substantival	97
3.4.1.3.2. Atributul pronominal	98
3.4.1.3.3. Atributul adjectival	98
3.4.1.3.4. Atributul verbal	99
3.4.1.3.5. Apoziția	99

3.4.1.4. Complementul	101
3.4.1.4.1. Complementul direct	101
3.4.1.4.2. Complementul indirect	101
3.4.1.4.3. Complementul posesiv	102
3.4.1.4.4. Complementul prepozițional	102
3.4.1.4.5. Complementul de agent	103
3.4.1.4.6. Complementul comparativ	104
3.4.1.4.7. Complementul circumstanțial de loc	104
3.4.1.4.8. Complementul circumstanțial de timp	105
3.4.1.4.9. Complementul circumstanțial de mod	106
3.4.1.4.10. Complementul circumstanțial de cauză	108
3.4.1.4.11. Complementul circumstanțial de scop	108
3.4.1.4.12. Complementul circumstanțial concesiv	108
3.4.1.4.13. Complementul circumstanțial cantitativ	109
3.4.1.4.14. Complementul circumstanțial instrumental	109
3.4.1.4.15. Complementul circumstanțial sociativ	109
3.4.1.4.16. Complementul circumstanțial cumulativ	110
3.4.1.4.17. Complementul circumstanțial opozițional	110
3.4.1.4.18. Complementul circumstanțial de excepție	110
3.4.2. Sintaxa frazei	111
3.4.2.1. Propoziția subiectivă	111
3.4.2.2. Propoziția predicativă	111
3.4.2.3. Propoziția atributivă	111
3.4.2.4. Propoziția completivă directă	112
3.4.2.5. Propoziția completivă indirectă	113
3.4.2.6. Propoziția prepozițională	113
3.4.2.7. Propoziția completivă de agent	113
3.4.2.8. Propoziția circumstanțială de loc	113
3.4.2.9. Propoziția circumstanțială de timp	114
3.4.2.10. Propoziția circumstanțială de mod	114
3.4.2.11. Propoziția comparativă	115
3.4.2.12. Propoziția circumstanțială de cauză	116
3.4.2.13. Propoziția circumstanțială de scop	117
3.4.2.14. Propoziția circumstanțială condițională	117
3.4.2.15. Propoziția circumstanțială concesivă	117
3.4.2.16. Propoziția circumstanțială consecutivă	118
3.4.2.17. Propoziția circumstanțială instrumentală	119
3.4.2.18. Propoziția circumstanțială sociativă	119
3.4.2.19. Propoziția circumstanțială opozițională	119
3.4.2.20. Propoziția circumstanțială cumulativă	119
3.4.2.21. Propoziția circumstanțială de excepție	119
3.4.2.22. Propoziția incidentală	119
3.5. Negația	120
3.6. Topica	121
3.6.1. Topica în propoziție	121
3.6.2. Topica în frază	123
3.7. Lexicul	124
3.7.1. Cuvinte dispărute din limba actuală și cuvinte regionale	124
3.7.2. Cuvinte cu sensuri diferite de cele actuale	128
3.7.3. Formarea cuvintelor. Derivarea cu sufixe și prefixe. Derivarea regresivă	131
3.7.4. Compunerea	134

3.7.5. Schimbarea valorii gramaticale (conversiunea)	136
3.7.6. Sinonimia	137
3.7.7. Neologismele	142
4. Concluzii	144
5. Notă asupra ediției	147
6. TEXTUL LUCRĂRII	152
6.1. Transcrierea interpretativă a textului	152
6.2. Notele editorului la textul transcris	195
6.3. Fotocopiile textului original	203
7. GLOSAR	325
8. BIBLIOGRAFIA	336

Cuvinte-cheie: Damaschin Bojincă, *Răspundere dezgurzătoare*, Școala Ardeleană, ediție critică, Iluminism.

ARGUMENT

Prin lucrarea de față s-a avut în vedere întocmirea unei ediții critice a textului polemic al lui Damaschin Bojincă, *Răspundere dezgurzătoare la Cântirea cea în Hale*, tipărită la Buda, în 1828.

Alegerea acestei teme de cercetare ca teză de doctorat se datorează particularităților pe care această lucrare le deține, începând cu caracterul polemico-istoric și apologetic al conținutului și continuând cu numeroasele aspecte lingvistice.

Apariția *Răspunderii dezgurzătoare* a readus în discuție probleme importante ale ideologiei Școlii Ardelene, în special cea a originilor și a continuității românilor pe teritoriul Daciei, de această dată în contextul creat de publicarea lucrării lui Sava Tököly, *Erweiss, dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt*, la Halle, în 1823, în care autorul contestă romanitatea poporului și a limbii române, susținând originea lor slavă, continuându-se, astfel, polemica legată de publicarea *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, a lui Petru Maior cu Bartolomeu Kopitar.

Prin publicarea lucrării sale în versiunile latină (1827) și română (1828), prin care ia atitudine față de această scriere a sârbului Sava Tököly, Damaschin Bojincă, alături de alți contemporani ai săi, precum Teodor Aaron, autor al lucrării *Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior*, publicată la Buda, tot în 1828, Eftimie Murgu, care publică și el, în 1830, răspunsul cu titlul *Widerlegung der Abhandlung*, la ediția din 1827 a aceleiași lucrări a lui Sava Tököly, Ștefan P. Neagoe, autor al scrierii *Dialog seau vorbire între învățătoriu și școlariu despre romani și români seau dacoromani*, apărută în „Calendarul românesc”, pe anul 1829, se manifestă ultima etapă a literaturii polemice a Școlii Ardelene, realizată de acești discipoli și apologeții ai lui Petru Maior și ai *Istoriei sale pentru începutul românilor în Dachia*.

Integrată în acest context, dar și analizată individual, lucrarea lui Damaschin Bojincă avută de noi în vedere își revelează valoarea polemică a conținutului, ceea ce o face o lucrare importantă a timpului în care a apărut, dar și pentru posteritate.

Din punct de vedere lingvistic, textul prezintă, de asemenea, caracteristici interesante, specifice perioadei de evoluție a limbii române în care acesta a apărut, analiza lor detaliată, în comparație cu celelalte texte ale aceleiași perioade, precum și cu celelalte texte ale lui Damaschin Bojincă, contribuind la consolidarea cunoașterii limbii române literare din acea etapă, dar și la

identificarea unor particularități prezente în textul luat spre studiu, care au influențat evoluția limbii române literare de mai târziu.

Caracteristicile enumerate mai sus fac, așadar, din scrierea *Răspundere dezgurzătoare* a lui Damaschin Bojincă o lucrare ce conține aspecte lingvistice și de conținut interesante, fapt pentru care am considerat a fi necesară și binevenită o cercetare aprofundată a acesteia care să contribuie la stabilirea locului pe care ea îl ocupă în literatura istorico-polemică a Școlii Ardelene și, cu precădere, în istoria limbii române literare.

Aceste raționamente expuse mai sus au determinat și organizarea conținutului ediției de față în două părți: studiul filologic și studiul lingvistic, urmate de textul original și în transcriere, de un glosar și de bibliografia întrebuintată la întocmirea tezei.

STUDIUL FILOLOGIC

Studiul filologic se deschide cu istoriografia temei în cuprinsul căreia s-a urmărit înregistrarea studiilor referitoare la tema propusă spre cercetare, precum și identificarea stadiului cercetărilor privitoare la această lucrare a lui Damaschin Bojincă, sub diversele sale aspecte.

Interesul cercetătorilor pentru lucrarea *Răspundere dezgurzătoare* s-a manifestat în strânsă legătură cu interesul față de întreaga literatură a Școlii Ardelene, din perimetrul căreia aceasta face parte, iar în mod particular cu interesul manifestat față de iluminismul regional bănățean, dar privește strict și aspectele de conținut, precum și cele lingvistice. Alături de acestea au fost cercetate și problemele legate de viața, activitatea și întreaga operă a lui Damaschin Bojincă, între toate acestea existând o strânsă legătură.

Întrucât istoriografia temei reflectă numeroase aspecte, s-a optat în prezentarea acesteia pentru gruparea studiilor după conținut, criteriu considerat a fi mai potrivit pentru o expunere clară și concisă a etapelor cercetării și a concluziilor la care acestea au ajuns, iar în expunerea acestui criteriu cercetările efectuate sunt redată cronologic.

În prima parte a secțiunii *Profil cultural: Damaschin Bojincă*, cu care se continuă studiul filologic sunt discutate opiniile referitoare la anul nașterii lui Damaschin Bojincă, dintre care cea care susține anul 1801 se dovedește a fi cea conformă realității, fiind întemeiate pe documente de arhivă. Tot aici sunt discutate problemele privitoare la locul nașterii lui Bojincă, la originea familiei din care acesta provenea, la numele său de familie și de botez și la variantele acestora, cu care Bojincă semnează în diferite etape ale vieții și activității sale, precum și la educația și formarea sa intelectuală. A doua parte a acestei secțiuni prezintă activitatea lui Damaschin Bojincă. Aceasta se împarte, la rândul ei în două perioade: 1. Cea desfășurată la Pesta (1826–1833), unde își

definitivează pregătirea în domeniul juridic și unde dezvoltă o bogată activitate publicistică, în domeniul istoriei naționale, în principal, dar și în cel pedagogic, acumulând aici o experiență remarcabilă, devenind chiar o autoritate în aceste domenii, fiind recunoscut și apreciat ca atare, atât la Pesta, dar mai ales după stabilirea în Moldova; 2. Cea desfășurată la Iași (1833–1869), unde a rămas până la sfârșitul vieții, ocupând succesiv și simultan mai multe funcții, și anume cea de jurist consult al statului, cea de director al Seminarului de la Socola, cea de profesor la Academia Mihăileană, unde va preda între 1842–1843 Regulamentul organic, condica civilă și condica criminală, iar între 1843–1847 dreptul roman, dreptul Moldovei și dreptul civil. Implicarea sa în acțiunile politice, precum și experiența acumulată în domeniul juridic au făcut ca, după unirea Principatelor, Bojincă să fie numit ministru al justiției, în primul cabinet condus de Mihail Kogălniceanu, care a guvernat de la Iași, între 30 aprilie 1860 și 17 ianuarie 1861.

Sunt prezentate aici, conform foii de titlu, și datele editoriale ale lucrării, precum paternitatea, locul și anul de apariție, dar și acceptul de tipărire dat la 23 noiembrie 1827 la Pesta, de către Ioan Teodorovici, cenzorul cărților românești tipărite la Buda în acea perioadă.

După prezentarea datelor editoriale, urmează descrierea fizică a cărții, începând cu formatul și dimensiunile acesteia și continuând cu oglinda zațului, cu numărul de pagini și distribuirea acestora în caiete și încheind cu caracteristicile tiparului și cu tipurilor de litere întrebuintate.

Ornamentația textului este modestă, fiind realizată dintr-un singur frontispiciu, situat pe pagina [11], și din două inițiale majuscule simple, aflate pe paginile [3] și [11].

Comparându-se mai multe exemplare ale tipăriturii, s-a observat că acestea aparțin la două tiraje diferite. Acestea prezintă diferențe în modul de distribuire a textului pe pagină, respectiv pe rânduri, alături de care s-au înregistrat tipăriri diferite de litere în aceleași cuvinte, folosirea unor variante diferite de litere, inversiuni de litere, repetiții de silabe sau de cuvinte, precum și omisiuni de litere și de accente, toate aceste diferențe fiind prezentate în acest subcapitol.

După descrierea cărții și a materialului tipografic întrebuintat este prezentată structura lucrării, care este simplă, fiind compusă din trei părți: prefață, textul propriu-zis și un apendice, fără alte subîmpărțiri ale textului, ideile noi luate în discuție fiind introduse prin alineate.

Conținutul studiului filologic înfățișează apoi *Contextul apariției lucrării*, unde se arată că apariția *Răspunderii dezgurzătoare* a fost determinată de publicarea la Halle, în 1823, sub anonimat, de către sârbul Sava Tököly, a lucrării *Erweiss, dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind, und dies nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt*, în cuprinsul căreia acesta contestă originea romană a românilor, latinitatea limbii române și vechimea, respectiv continuitatea românilor în teritoriul carpato-danubian, susținând originea slavă a acestora,

continuând, astfel, polemica referitoare la *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, a lui Petru Maior, tipărită la Buda, în 1812.

Se arată mai departe, în această secțiune, că răspunsul lui Bojincă la lucrarea anonimă a lui Sava Tököly din 1823 a fost publicat inițial în limba latină, sub titlul *Animadversio in Dissertationem Hallensem sub titulo: Erweis dass die Walachen nicht Römischer Abkund sind etc., vom K. Rath von *** [= Sava Tököly] 1823 editam*, la Pesta, în 1827, iar în 1828 apare *Răspundere dezgurzătoare la Cărtirea cea în Hale*, versiunea în limba română a acestui răspuns, prin aceste două versiuni Bojincă urmărind să aducă la cunoștința învățaților tuturor neamurilor, adică comunității științifice internaționale, respectiv a tuturor românilor, modul eronat prin care Sava Tököly interpretează adevărul istoric privitor la români și la istoria lor, contextul apariției *Răspunderii dezgurzătoare* făcând să apară în epocă și alte lucrări al căror conținut vine în sprijinul ideologiei Școlii Ardelene exprimate de Petru Maior în *Istoria* sa, astfel că *Răspundere dezgurzătoare*, alături de celelalte lucrări de acest gen din aceeași perioadă, formează etapa de final a literaturii polemice a Școlii Ardelene.

Subcapitolul denumit *Conținutul textului* arată că *Răspundere dezgurzătoare*, fiind versiunea în limba română a lucrării *Animadversio in Dissertationem Hallensem sub titulo: Erweiss dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind etc. vom K. Rath von *** 1823 editam. Cui adnectitur fidedignis scriptoribus fulta probatio, Valachos esse veros posteros Romanorum*, publicată de Damaschin Bojincă la Pesta, în 1827, urmează structura și conținutul acesteia, cu câteva diferențe.

Astfel, structura versiunii românești conține în plus față de versiunea latină o *Prefație* (p. [3]–[10]), urmată de textul propriu-zis al lucrării, comun celor două ediții (p. [11]–99), și de o secțiune iarăși nouă, intitulată *Apendice prin carea se vădeaște descălecarea românilor de astăzi din Dachia de la romanii cei prin împăratul Traian din împărăția romană în Dachia aduși* (p. 99–120). *Prefața* versiunii românești vorbește despre descendența românilor și apartenența lor la familia popoarelor romanice, despre importanța cunoașterii istoriei fiecărui popor și despre posibilitatea cunoașterii istoriei românilor din mai multe scrieri istorice, dar în mod special din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, a lui Petru Maior. Prezintă apoi ideile ce urmează a fi dezbătute în cuprinsul lucrării, mai exact, problema centrală în jurul căreia se dezvoltă subiectul cărții, aceea a denumirii de *vlahi* atribuită de slavi românilor. Textul propriu-zis conține la început o parte introductivă (p. 11–15) în care se prezintă contextul apariției *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia*, a lui Petru Maior, și reacțiile virulente ale străinilor la adresa acesteia. După aceasta sunt dezbătute afirmațiile și argumentele aduse de Tököly în cuprinsul ediției sale din 1823, acestea fiind luate în discuție pe rând, în cea mai mare parte a lor, în ordinea în care sunt prezentate de Tököly, în timp ce altele sunt inserate și discutate în paragraful tematic aferent, iar altele sunt, așa

cum însuși Bojincă spune, fie explicate de Petru Maior, el nemairevenind asupra lor, fie nu le acordă importanță, lăsându-le în afara lucrării sale. Conținutul *Apendicelui* se concentrează pe ideea că, pentru a cunoaște originea unui popor, trebuie să i se cunoască istoria acestuia, originea numelui său, originea limbii și a datinilor sale, prezentând pentru toate aceste aspecte dovezi istorice, lingvistice și etnografice, acestea din urmă ocupând un spațiu consistent din întregul conținut al *Apendicelui*.

Se arată în continuare că analiza comparativă dintre ediția latinească și cea românească, sub raportul structură–conținut, demonstrează că conținutul textului propriu-zis și al *Apendicelui* ediției românești urmează îndeaproape conținutul ediției latine, dar fără a fi în întregime o traducere fidelă a acesteia, întrucât pe alocuri Bojincă dezvoltă unele idei, introduce argumente și idei noi, elimină unele fragmente și citate și introduce altele, restrânge dimensiunea citatelor în limba latină, germană și sârbă, uneori doar la partea de început, dar le traduce în întregime, renunță la unele note de subsol, trecându-le în textul propriu-zis, și introduce altele, făcând toată această prelucrare a textului ediției românești, evident, din dorința de a oferi un conținut cât mai bine adaptat scopului propus, acela de a demonstra tuturor, cât mai convingător posibil, falsitatea afirmațiilor lui Sava Tököly referitoare la originea romană a românilor și a limbii lor.

În secțiunea *Edițiile textului*, care încheie studiul filologic, sunt trecute în revistă editările *Răspunderii dezgurzătoare*, începând cu cea fragmentară referitoare la aspectele etnografice ale românilor, realizată de Bojincă însuși, în *Anticile romanilor*, vol. I, p. 79–88, și încheind cu editarea, tot fragmentară, în antologia *Școala Ardeleană*, vol. I, apărută la București, la Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă, în 2018, unde textul este însoțit de un comentariu și de note de editor.

STUDIUL LINGVISTIC

La începutul studiului lingvistic este prezentată grafia textului și normele de transcriere ale acestuia. Sunt redată mai întâi normele transcrierii interpretative ale textului din grafie chirilică în grafie latină, cu indicarea echivalării fiecărei slove/variante de slove chirilice cu literele latine, cu exemplificarea situațiilor punctuale din text, după care sunt prezentate problemele de grafie chirilică și greșelile de tipar, prescurtările și accentele din textul chirilic.

Subcapitolul dedicat grafiei continuă cu prezentarea modului de echivalare cu literele alfabetului latin a fragmentelor de text în limba germane, scrise cu alfabet gotic, precum și cu redarea textului în limba latină, conform normelor filologiei clasice, și cu transcrierea rugăciunii *Tatăl nostru* în „limba vallică”, recte română.

Fenomenele fonetice prezente în text sunt înregistrate în subcapitolul *Fonetica*. Acestea sunt grupate pe tipuri de vocale și consoane și evidențiază trăsăturile fonetice caracteristice ale textului, dintre care o parte sunt specifice zonei bănățene (și ardelene), ca în exemplele: - [ă] a fost conservat, în poziție neaccentuată, în *lăcui* și derivatele sale (passim); - [ã] etimologic prezent în *fămei* (70^{/33}); - [â] a trecut la [u] în *curund* (84^{/16}); - [e] nesincopat în *verednic/ă* (83^{/3}, 87^{/9}, 102^{/14}, 108^{/31}), *verednig/ă/verednige* (14^{/22}, 15, în notă, 16^{/32-33}, 21^{/2}, 22^{/22}, 25^{/10}, 42^{/4}); *verednicul* ([11]^{/1}, 82^{/7}, 98^{/4}, *verednici/ce* ([1]^{/8-9}, [9]^{/22}, 54^{/16}, 72^{/8-9}, 73^{/13-14}, 99^{/29}, 104^{/3}, 118^{/25}), *verdenicie* (92, în notă); - diftongul [âi] redus la [â] în *mâni/le* ([9]^{/7}, 21^{/21}, 40^{/20}, 69^{/4}, 72^{/22}, 115^{/15}), *pânea* (87^{/11}, 114^{/13}); - [t] este pronunțat dur, impunând trecerea lui [e] la [ã] în *blăstămul* (77^{/10-11}); [t] este rostit dur și în *stânge* (52^{/21-22}), *stânsără* (33^{/18}), *stânsără* (67^{/17}, 69^{/25}), *stânsere* (69^{/6}), *stânsă* (106^{/15}), *stâns* (52^{/18}, 77^{/4}), *stânși* (68^{/25}, 69^{/22}), precum și în *cinsta* ([10]^{/11}), iar altele normelor literare supradialectale, precum: - [a] trecut la [ã] în *măcar* (14^{/10}, 25^{/9}, 31^{/20}, 36^{/13}, 52^{/3}, 57^{/9}, 61^{/30}, 62^{/3}, 71^{/7}, 16, 84^{/14}, 85^{/12}, 86^{/16}, 101^{/19-20}, 20-21, 33); - [e] sincopat în *drept* ([7]^{/15}, 16^{/28}, 36^{/3}, 63^{/3}, 70^{/14}, 98^{/33}), *dreptului* (55^{/5}), *dreptei* (61^{/19}); [p] evoluat [b] în *sub* (passim), *subțire* (46^{/16}, 92^{/16}, 112^{/34}), *subțiri* (35^{/23}).

S-au identificat și oscilații în ceea ce privește întrebuințarea uneia sau a alteia dintre aceste forme fonetice, precum în exemplele: - [e] s-a păstrat în *nește* (15^{/10}, 57^{/7}, 60^{/21}, 70^{/10}, 72^{/13,17}, 86^{/21}, 98^{/30}, 106, în notă, 118^{/30}), dar apare și trecut la [i] în același cuvânt, *niște* (97^{/30}); - [ea] este redus la [e], dar în cele mai multe situații este păstrat: *ave* (14^{/5}, 93^{/22}, 105^{/32}), și *avea* ([8]^{/10}, [10]^{/13}, 26^{/13}, 27^{/7}, 33^{/3,22}, 114^{/25}, 118^{/32}); *vre* (20^{/18}, 21^{/1}), dar este și forma cu diftong *vrea* ([7]^{/4}, 19^{/4}, 20^{/34}, 21^{/18}, 31^{/29}, 38^{/32}, 46^{/12}, 57^{/5}, 60^{/16}, 61^{/12}, 67^{/15}, 75^{/27}, 85^{/24}, 91^{/5,6,9,12}, 94^{/15}, 97^{/6,6}, 114^{/24}, 118^{/21}, 106, în notă); - [i] etimologic a trecut la [â] în *vârtute/a* (82^{/14}, 88^{/34}, 104^{/34}), formă aflată în alternanță cu *virtutea* (35^{/8}, 106^{/22}); - [s] se pronunță dur în *samă* (22^{/9}, 27^{/5}, 31^{/20}, 59^{/12}, 63^{/2}, 77^{/2}, 78^{/25}), dar se întâlnește și pronunția moale *seamă* (14^{/21}, 15^{/1}, 50^{/24}).

În subcapitolul *Morfologie* sunt înregistrate caracteristicile morfologice, specifice textului/epocii, dintre care amintim din rândul substantivelor formele flexionare *cureauă* (112^{/11}); *datorința* (14^{/30}); *lupă* (66^{/7}), dar și *lupoaie* (66^{/7}); *mărturiseala* ([5]^{/12}), dar și *mărturisire/a* (30^{/1}, 57^{/5}); sg. *soarte* (70^{/6}, 71^{/12}, 86^{/22}, 87^{/9}, 89^{/22}); *minune* (44^{/10}), dar și *minună* (62^{/1}); *rădăcină* ([9]^{/9}, 30^{/30-31}, 31^{/34}, 56^{/15}, 69^{/22}, 83^{/8}), cu pl. *rădăcinele* ([3]^{/15}) dar și *rădăcini/le* ([3]^{/9,10}, 13^{/6-7}, 79^{/1}); femininul *mâncare* (113^{/33}) cu pl. *mâncări* (33^{/1}, 113^{/30}); *mână* ([9]^{/21}, 67^{/29}, 83^{/17}), cu pl. analogic *mâni/le* ([9]^{/7}, 21^{/21}, 40^{/20}, 69^{/4}, 72^{/22}, 115^{/15}); *argumenturi* (16^{/29}, 22^{/17}), *argumenturile* (29^{/10}), dar și *argumente* ([8]^{/3-4}, [9]^{/21}, 26^{/14-15}, 60^{/31-32}), *argumentele* (25^{/31}, 72^{/6}); încadrarea la clasa femininului, datorită desinențelor *ă* și *ei*, a substantivul *sistemă* (14^{/19}), respectiv *sistemei* (45^{/30}); prezența desinenței de pl. *-i* și la sg. pentru masculinile *boieri* (88^{/11}), *cețitori* (60^{/33}), *cârtitori*

(67^{/2}); articolul posesiv-genitival (*a, al, ai, ale*), înregistrează în cea mai mare parte a textului forma invariabilă, ca în exemplele: „strănepoți *a* romanilor” ([1]^{/10}); „învățații *a* tuturor națiilor” (8^{/7-8}), „bunul de comun *a* nației” ([10]^{/11-12}), „nu sânt strănepoții romanilor, ci *a* slavilor” (13^{/26-27}), „ostași *a* neamului” (13^{/28-29}); „însemnatele cuvinte *a* Annei” (29^{/2}); întrebuițarea pronumelui *dânsul, dânsa, dânsii, dânsele* pentru a substitui atât nume de persoane, cât și de lucruri și de situații, exemplificată prin contextele: „nu știu când au împărățit Isachie Anghel și când s-au bătut romanii de la Muntele Emu cu *dânsul*” (54^{/8-11}), „acela privească numai cu ochi pătrunsători la jocul lor și se va mira dimpreună cu Opiț, poetul nemțesc, de *dânsul*” (114^{/27-29}); „de ar fi cunoscut învățații italienilor limba românească, doară, și mai afund s-ar fi disputat și s-ar fi mânat despre *dânsa*” (108^{/17-20}); întrebuițarea numeralului cardinal cu valoare adjectivală și adverbială: „de ar fi fost aceste două popoară tot de *un* sânge” (38^{/17-18}), „sânt tot de *o* rădăcină cu dânsii” (30^{/30-31}), „toți se stânsă de mânia și izbânda romanilor *una* cu craiul său Decheval” (67^{/17-18}); trecerea unor verbe de la o conjugare la alta: *a ține*, de conjugarea a III-a, apare la conjugarea a II-a, *a ținea* (18^{/24, 23/25, 25/10, 58/10, 14, 82/17, 94/24, 116/9}); întrebuițarea simultană la două conjugări a verbelor latine în *-ere* care au trecut în română de la conjugarea a III-a la conjugarea I: *a scrie* (passim) și *a scria* (passim), la fel și *a descrie* (45^{/3, 82/34, 109/29}) și *a descria* (50^{/18}); întrebuițarea pentru imperfectul lui *a fi*, pers. a III-a, pl., a formei cu *-u* analogic, dar și cea cu *-a*: „romanii *erau* ghintă de căpetenie” ([4]^{/2-3}), „sârbii nu prea de mare număr *erau*” (53^{/15-16}), „acei ... *era* păstori” (35^{/13-15}), „bulgarii cei ce *era* păstori” (36^{/4}), precum și în cazul altor verbe: „misii ... *lăcuia*” (28^{/17}), „oameni *lăcuiau*” (47^{/34}); folosirea pentru perfect compus, persoana a III-a sg. și pl. numai a auxiliarul *au*: „Aureliu ... *au* murit” (54^{/26-27}), „*n-au* priceput cârtitoriul” (65^{/13}), „*dânsul* grăi ca să nu se zică că *au* tăcut” (85^{/6}); „*au* întrat cuvinte” (71^{/27}), „toți cei ce *au* cetit” (25^{/27, 27/24}), „dacoromanii ... *au* scriat” (75^{/25-28}); eludarea prepoziției la al doilea și/sau la al treilea și al patrulea termen al coordonării: „*cu* grecii, sârbii, rușii și alții” (71^{/19}), „carii *cu* datinile, vestmintele și limba sa” (117^{/24-25}), „*cu* muierile sale, *cu* pruncii, *cu* vitele și cele ce putea să ducă *cu* sine” (69^{/18-20}).

În *Sintaxa* textului s-a analizat și prezentat mai întâi sintaxa propoziției, apoi sintaxa frazei. Din caracteristicile sintaxei propoziției amintim realizarea subiectului prin infinitiv (impus de verbe și expresii verbale impersonale), realizare întrebuițată frecvent în text, exemplificată aici cu câteva situații: „pentru aceea nu era de lipsă de nou *a* le *cearne* și *a* le *scărmăna* (26^{/1-2}); „nu era de ajuns numai cu vorbe săci *a* *zice*” (41^{/32-33}); „*n-au* fost slobod *a* *scria* și românește” (57^{/26-27}); dintre realizările subiectului prin pronume se remarcă exprimarea prin pronumele de întărire, ca în situația: „nici aceea ce *însuș* grăiește nu înțelege” (31^{/13}); apar realizări ale predicatului pasiv (*pasiv cu auxiliar sau reflexiv pasiv + de*): „când *au* fost *asupriți* de varvari (23^{/23-24}); „acum întâia oară *de dânsul* sânt *scornite*” (26^{/9-10}); realizarea atributului substantival în câteva cazuri prin

prepoziția *de*: „cârtitoriul *de români*” ([7]¹); „tot într-o aceea răstăcire *de necunoștința* lucrurilor” (22/²⁵⁻²⁶); „scaunul *domnirii de țeară*” (45/¹⁸); atributul pronominal în genitiv este realizat și fără articolul genitival: „după mărturisirea lui Lucius și *altor* mulți scriitori” ([5]¹²⁻¹³); „să cunoască defăimările unora și *altora*” ([8]¹⁶⁻¹⁷); realizarea atributului verbal prin verbe la infinitiv precedate de prepoziția *de*: „din pofta *de a-și lăți* neamul” ([6]⁵); „pentru iubitoriul *de a le ceti*” (13/²⁻³); frecvența reluare (dublare) și anticipare a complementului direct prin forme clitice ale pronumelui personal, precum în exemplele: „*pre carea* ... a o da la lumină doresc” ([7]¹⁷⁻¹⁹); „*pre carea o* vorbesc poporenii” (58/¹³); „*pre care* îl dau naționului meu” ([9]²⁻³); „*pre tot omul* îl îndeamnă” (18/²⁸⁻²⁹); „*pre care* și acum îl poartă” (62/¹⁵⁻¹⁶), situații aflate în opoziție cu cele în care reluarea cliticului lipsește: „*pre aureliani* mărturisește a fi greci” (91/¹⁵); „*sclavii pre toate ghintele latine* numesc vlahi” (22/¹¹⁻¹²); această din urmă situație se întâlnește și la complementul indirect: „fiindcă *înțeleptului* puțin a-i grăi se cade (47/¹⁰⁻¹¹) și „*căroră* sânt cunoscute vechimile” ([8]⁸⁻⁹); realizarea complementului prepozițional prin infinitiv și prin supin: „deodată se vor apuca de *a învăța* limba sclăvească” (23/¹⁹⁻²⁰); „*lumii spre răs* a-i arăta” (43/²⁵); numeroasele realizări ale complementului circumstanțial de loc cu ajutorul unei game variate de prepoziții și locuțiuni prepoziționale, dintre care se remarcă multiplele sensuri ale prepozițiilor *către, de către*: „*pre carii* ... îi trage *cătră* sine” (18/²⁶⁻²⁷); „se vor lipi *cătră* neamurile slavești” (23/²⁶⁻²⁷); „Întorcându-se *cătră* casă” (80/¹⁷⁻¹⁸); întrebuințarea, tot la acest tip de complement, a prepoziției *a*: „de ai *a mână* nescari argumente” ([9]²¹); „numai nescari babe sau prunci ... luând-o *a mână*, deodată vor crede toate cele acolo ... înșirate” (67/²⁷⁻³¹); întrebuințarea infinitivelor pentru realizarea complementului de scop: „se silesc *a micșora* ghinta română și *a vărsa* mânia” (15/⁸⁻⁹); „se screme *a înșela*” (54/⁶). Sintaxa frazei înregistrează și ea câteva caracteristici, dintre care prezentăm câteva, și anume: introducerea propoziției atributive prin adverbele relative *când, (de) unde*, prin conjuncțiile *ca, ca să, că, să*, prin locuțiunea conjuncțională *cum că*: „*că* în timpul acela, *când* scrie Calcocondila ... se vorbea limba românească” (30/¹⁹⁻²¹), „de ar introduce în toate locurile, *unde* se află mai mulți laolaltă” (98/²⁻³); „fiindcă provincia *de unde* au venit ei s-au chemat Rama” (66/²⁴⁻²⁶); „să facă rânduială între preoții săi, *ca* toate ținuturile bisericesti să se țină românește” (46/²⁹⁻³¹); „Nici se poate crede aceea, *ca să* fie înțeles Racoți ... prin valahi poloni” (46/²⁴⁻²⁶); „Cine poate arăta vreun exemplu, *să* fie fost un rumun sau vreun caravlah ... în provinciile aceste” (47/²⁶⁻³⁰); „Cauza *că* le-au zis latini negri ... se vede a fi aceea” (37/⁶⁻⁸); „visată este zicerea cârtitoriului *cum că* înainte de anul 1652 nicio carte s-au scris” (79/²⁰⁻²²); introducerea propoziției completive de timp prin elemente specifice aspectelor temporale de anterioritate, posterioritate și simultaneitate, astfel: - pentru exprimarea anteriorității sunt întrebuințate elementele introductive *până, până nu*: „*că* nu cuteză *până* viețui dânsul” (13/²⁰⁻²¹), „umblă un an fără de pălărie în cap, *până nu* depune dorirea după cel mort”

(111/⁵⁻⁶); - pentru exprimarea posteriorității sunt folosite elementele introductive *cât, după ce, numai cât*: „*cât* ajunse la cuvântul ... sufulcă o adaugere” (35/⁹⁻²⁰); „*după ce* o supusă crăieștii țensuri ... o și arătă la lumină” (12/⁶⁻⁸); „*numai cât* deschisă ochii zisa *Istorie* să vadă strălucitoarele de după horizont a zburătoriului soare raze, deodată se și sculară mulți” (12/¹⁰⁻¹³); - pentru introducerea propozițiilor temporale care exprimă simultaneitatea s-au folosit elementele *atunci când, atunci/atuncea ... când, când, de când, în cât timp, tocma când, și când*: „Ce îi înverșună a purta numele și a vorbi limba romană ..., *atunci când* scăpătară de cătră Împărăția Romană?” (97/¹⁻⁶); „*atuncea* s-ar putea zice vlahii aceștii ... vlahi, *când* ar fi toți păstori sau nomade (40/⁶⁻⁸); „începură unii scriptori ... a numi pre români vlahi, *când* scria oarece despre dânșii” ([5]/¹⁸⁻²⁰); „nici limba sloveană, *de când* e lumea, nu s-au fost auzit prin părțile aceste” (51/⁴⁻⁵); *în cât timp* au viețuit Ieronim în cea mai dinlăuntru Schitie, ... era ascunși” (52/¹⁰⁻¹²); „*tocma când* lucram la o carte românilor de bun folos, îmi căzu în minte mai sus-numita *Cârtire* din Hale” ([7]/¹⁶⁻²⁰); introducerea propoziției circumstanțiale de scop prin *spre*: „Mai departe, *spre* a înșăla pre unii carii sânt ușori la credință ... aduce spre mărturie pre Lucius” (34/³⁻⁶); folosirea adverbului *când* ca element introductiv pentru completiva condițională: „cum putură, dară, dachii sau slavii să învețe limba romanilor, *când* fuseră din rădăcină stânși de puterea armelor romane” (69/²⁰⁻²³); introducerea propozițiilor consecutive prin elemente specifice, în funcție de tipul acestora: - consecutivele cu acțiune reală sunt introduse prin: *ca, cât și încât* (având în regentă corelativele *cu atâta, atâta de, așa, așa de, întru atâta*): „cum putură ... întru aceeaia întregime a-și ținea și a-și păstra limba, *cât* nici Italia ... nu se apropie de limba strămoșească cea romană *așa de tare*” (116/⁶⁻¹²); „sârbii ... *cu atâta* mulțime de mișei și de cerșitori se mângăie, *cât* rădicară școală în Iric” (87/⁵⁻⁸); „împuiază un arbore tinerel într-una distanție *atâta de departe, cât* cu greu se deschilenește” ([3]/¹⁰⁻¹²); „limba românească ... s-au lățit *întru atâta, încât* au crescut numărul neamului românesc” (17/¹³⁻¹⁷); „săr în rând totdeauna ... urezând *așa, ca* a treia săltare să țină tactul” (115/¹⁶⁻¹⁸); - consecutiva cu acțiune realizabilă este introdusă prin *cât să*: „trimisă împăratul maghisteri iscusiți la Roma cu aceeaia poruncă ca să delinieze sau să zugrăvească pe table căsile mai marilor de oaste ... *așa de bine, cât să* poată face tocma asemenea căși în Constantinopol” (95/¹⁶⁻²¹).

Studiul lingvistic continuă cu prezentarea modurilor de realizare a negației, în text întâlnindu-se întrebuintarea, în alternanță, atât a negației simple, cât și a negației duble, precum în exemplele: „*nici* un scriptoriu mărturisește” (43/²⁹⁻³⁰), „*nici* o carte s-au scris” (58/²⁶); „*nici* n-au putut să înțeleagă” (33/¹⁰), „*nici* nu-i adevărat” (64/²⁷), „despre *nimic* altă sânt mai tare încredințați decât că românii sânt strănepoții romanilor” (106/⁶⁻⁸), „*nimic* n-au cruțat” (7/⁷), „*nimic* nu răspund” (15/²);

Este expusă mai departe topica în propoziție și în frază, fiind evidențiate particularitățile acesteia, grupate pe funcții sintactice, dintre care unele situații de topică sunt specifice limbii

române vechi, iar altele limbii române premoderne și moderne, pentru exemplificarea cărora redăm situațiile: „așa și dintru alte istorii care limpede *arată*” ([4]²¹⁻²²) și „Polonii *avură* aspră bătaie cu rușii” (56¹³⁻¹⁴), în care predicatul este plasat la finalul propoziției, după topica limbii latine, iar în al doilea caz imediat după subiect, ceea ce reliefează, în același timp, și variatele posibilități de realizare a topicii predicatului, dar nu numai.

În capitolul dedicat lexicului sunt aduse în discuție numeroasele aspecte lexicale ale textului *Răspunderii dezgurzătoare*, precum înregistrarea cuvintelor dispărute din limba literară actuală și a cuvintelor cunoscute regional, cărora li se indică etimologia, a cuvintelor formate în limba română, dar dispărute sau folosite regional, a cuvintelor cu sensuri diferite de cele actuale; formarea cuvintelor prin derivare cu sufixe și cu prefixe, formarea prin derivare regresivă; compunerea cuvintelor; schimbarea valorii gramaticale (conversiunea); sinonimia și modalitățile de realizare ale acesteia; inventarierea neologismelor, cu indicarea și pentru acestea a etimologiei, aspecte care scot în evidență materialul lexical bogat al textului luat spre studiu, cât și particularitățile acestuia, specifice etapei de dezvoltare a limbii literare, la nivel lexical, din acea perioadă.

Modul și etapele de elaborare ale ediției de față, exemplarele întrebuițate ale lucrării, problemele de interpretare ale unor slove chirilice, modalitățile de transcriere ale variantelor fonetice, lexicale și morfologice, organizarea aparatului critic și dispunerea textului transcris, însoțit de fotocopiile originalului, sunt prezentate în *Notă asupra ediției*, care are, prin urmare, rolul de a explicita procedeul alcătuirii ediției.

Secțiunea *Textul lucrării* conține transcrierea interpretativă a textului *Răspunderii dezgurzătoare*, urmată de notele editorului, precum și de textul original, în fotocopii.

Textul tezei se încheie cu glosarul, în cuprinsul căruia sunt înregistrate cuvintele/variantele învechite, regionale și cu sensuri diferite de cele actuale, identificate în textul editat.

Concluzii.

Analiza lucrării *Răspunderii dezgurzătoare*, sub diversele sale aspecte, permite desprinderea câtorva concluzii, prezentate în cele ce urmează.

Publicarea celor două ediții ale lucrării lui Damaschin Bojincă sub titlurile *Animadversio in dissertationem Hallensem*, în 1827 și *Răspundere dezgurzătoare la Cărtirea cea din Hale*, în 1828, a fost determinată de apariția în mediul publicistic a lucrării defăimătoare la adresa românilor a lui Sava Tököly, *Erweiss, dass die Walachen nicht Römischer Abkunft sind...*, la Halle, în 1823, cu o reeditare bilingvă germano-română, în 1827, constituind o nouă etapă și ultima a literaturii polemice a Școlii Ardelene, căreia i s-au alăturat și alți reprezentanți ai iluminismului românesc din acea perioadă.

Textul *Răspunderii dezgurzătoare* reproduce în limba română versiunea latină a lucrării, în conținutul căreia autorul a făcut unele modificări și prelucrări, atât la nivelul conținutului, cât și al structurii. Conținutul acesteia este ușor modificat față de varianta sa latină, întrucât Bojincă introduce, pe de o parte, conținut nou, iar, pe de altă parte, elimină sau reduce unele citate și fragmente din text, considerate de el mai puțin relevante pentru a insista din nou asupra lor, iar în ceea ce privește structura, aceasta urmează ediției lui Sava Tököly din 1827.

Analiza comparativă dintre textul *Răspunderii dezgurzătoare* și cele două ediții ale lucrării lui Tököly demonstrează că Bojincă răspunde prin ediția sa din 1828 tot ediției din 1823 a lui Sava Tököly, ca și ediția latină, iar unii termenii comuni, folosiți în ediția lui Bojincă din 1828 și în cea germano-română a lui Tököly din 1827, precum și structurarea conținutului ediției lui Bojincă din 1828, după ediția lui Tököly din 1827, demonstrează că Bojincă a cunoscut și ediția din 1827 a lucrării lui Tököly, adaptând structura ediției sale din 1828, după aceasta, și, într-o oarecare măsură și conținutul.

Sub aspect lingvistic *Răspundere dezgurzătoare* prezintă stadiul de dezvoltare al limbii române literare din perioada în care a apărut, mai exact din perioada 1780–1836, aparținătoare unei epoci mai largi de modernizare și de dezvoltare a limbii literare, încadrată între 1780–1960.

Textul lui Damaschin Bojincă de care ne-am ocupat, ca și celelalte texte din aceeași perioadă, este marcată profund, și la nivel lingvistic, de activitatea Școlii Ardelene, întrucât urmează normele de modernizare ale limbii literare stabilite de aceasta.

Pe de altă parte, perioada dintre anii 1780–1840, este considerată a fi o perioadă de tranziție în dezvoltarea limbii literare, de la limba literară veche la cea modernă, când limba literară parcurge un proces de perfecționare și de modernizare a structurilor sale. Aceste caracteristici sunt prezente și în textul lui Bojincă, astfel că, la toate nivelurile limbii, fonetic, morfologic, sintactic și lexical, se înregistrează și de această dată un amestec de particularități lingvistice specifice limbii literare vechi care concurează cu cele ale limbii moderne.

Din structura limbii, cel care reflectă cel mai bine preocupările de modernizare a limbii din această perioadă este, și în textul lui Damaschin Bojincă, lexicul. Acesta se caracterizează prin întrebuințarea a numeroase neologisme, glosate sau nu, alături de regionalisme, urmărindu-se prin aceasta îmbogățirea lexicului și a posibilităților lui de exprimare a subtilităților semantice și a numeroși termeni de specialitate din diferite domenii noi de activitate.

Răspundere dezgurzătoare este, prin urmare, atât din punct de vedere al conținutului, cât și din cel lingvistic, produsul Școlii Ardelene, realizat de unul dintre reprezentanții perioadei finale de manifestare a acesteia, Damaschin Bojincă.

Bibliografie selectivă

I. Lucrări de referință

1. Bojincă, Damaschin, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*. Editor, studiu introductiv, selecție texte, note Nicolae Bocșan. Timisoara, Editura Facla, 1978.
2. Topliceanu, Traian, *Damaschin Bojâncă: 1802–1869*, Oravița, Editura „Astri”. Despărțământul județului Caraș, Tipografia E. Desits, 1933.
3. Ungureanu, Gheorghe, *Jurisconsultul Damaschin T. Bojincă: 1802–1869: contribuții la viața și activitatea sa*, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1930.

II. Lucrări generale

1. Avram, Mioara, *Studii de morfologie a limbii române*, București, Editura Academiei Române, 2005.
2. Avram, Mioara, *Studii de sintaxă a limbii române*, București, Editura Academiei Române, 2007.
3. Barborică, Elena, Onu, Liviu, Teodorescu, Mirela, *Introducere în filologia română. Orientări în tehnica cercetării științifice a limbii române*, ediția a doua, revăzută și adăugită, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
4. Becleanu–Iancu, Adela, *Geneza culturologiei românești*, Iași, Editura Junimea, 1974.
5. Bianu, I., Hodoș, N., Simonescu, D., *Bibliografia românească veche*, vol. III, București, Atelierele Grafice Socec & Co., Soc. Anonimă, 1944.
6. Bocșan, Nicolae, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, Editura Facla, 1986.
7. Bogdan–Duică, G., *Eftimie Murgu*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, Depozitul General Cartea Românească, 1937.
8. Boldan, Emil, *Școala ardeleană*, București, Editura Tineretului, 1959.
9. Brâncuș, Grigore, *Studii de istorie a limbii române*, București, Editura Academiei Române, 2007.
10. Brâncuș, Grigore, *Studii de istorie a limbii române*, II, București, Editura Academiei Române, 2008.
11. Breban, Vasile, Bulgăr, Gheorghe, Grecu, Doina, Neiescu, Ileana, Rus Grigore, Stan, Aurelia, *Dicționar de expresii și locuțiunii românești*, București, Editura Științifică, 1969.
12. Bulgăr, Gheorghe, Constantinescu–Dobridor, Gheorghe, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, vol. I–II, București, Editura Saeculum, 2013.
13. Candrea, I.–A., Densușianu, Ov., *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A–putea)*, editor Grigore Brâncuș, București, Editura Paralela 45, 2003.
14. *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830)*, Cluj–Napoca, Editura Mega, 2016.
15. Chircu–Buftea, Adrian, *Dinamica adverbului românesc. Ieri și azi*, Cluj–Napoca, Casa Cărții de Știință, 2011.
16. Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, editori Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marian, București, Editura Saeculum, 2001.
17. Costinescu, Mariana, Georgescu, Magdalena, Zgraon, Florentina, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
18. Coteanu, I., *Structura și evoluția limbii române (De la origini până la 1860)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1981.
19. Coteanu, I., Dănilă, I., *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme. Bibliografie*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.
20. Dicționarul limbii române. Tom. I–XIX, Ediție anastatică după Dicționarul limbii române (DA) și Dicționarul limbii române (DLR), București, Editura Academiei Române, 2010.

21. *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005.
22. Dominte, Constantin, *Negația în limba română*, București, Editura Fundației „România de Măine”, 2003.
23. Edelstein, Frieda, *Sintaxa gerunziului românesc*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste Române, 1972.
24. *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, coordonator Magdalena Popescu–Marin, București, Editura Academiei Române, 2007.
25. Frânc, Constantin, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, Editura Demiurg, 2009.
26. Gheție, Ion, *Baza dialectală a românei literare*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.
27. Gheție, Ion, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
28. Gheție, Ion, *Introducere în studiul limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982.
29. Gheție, Ion, Mareș, Alexandru, *Introducere în filologia românească*, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
30. *Istoria limbii române literare, Epoca veche, (1532–1780)*, coordonator Ion Gheție, București, Editura Academiei Române, 1997.
31. *Istoria limbii române*, vol. I, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2018.
32. Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 2000.
33. *Limba română. Aspecte sincronice și diacronice*, coordonator Pană Dindelegan, Gabriela, București, Editura Universității din București, 2006.
34. Marin, Mihaela, Nedelcu, Carmen, *Dicționar de regionalisme*, București, Editura All, 2002.
35. Papadima, Ovidiu, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, Editura Minerva, 1975.
36. Pavel, Eugen, *Arheologia textului*, Cluj–Napoca, Casa Cărții de Știință, 2012.
37. Pavel, Eugen, *Carte și tipar la Bălgrad (1567–1702)*. Ediția a doua revăzută, Cluj–Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2021.
38. Pavel, Eugen, *Texte și subtexte*, Cluj–Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2021.
39. Russo, D., *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, Atelierele Grafice Socec & comp., 1912.
40. *Studii de istorie a limbii române. Morfosintaxa limbii literare în secolele al XIX-lea și al XX-lea*. Ediție revăzută și adăugită. Editori: Gh. Chivu, Gabriela Pană Dindelegan, Adina Dragomirescu, Isabela Nedelcu, Irina Nicula, București, Editura Academiei Române, 2015.
41. *Școala Ardeleană*, vol. III, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, București, Editura Albatros, 1970.
42. *Școala Ardeleană*, vol. II. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Florea Fugariu, introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, București, Editura Minerva, 1983.
43. *Școala Ardeleană*. Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel. Prefață de Eugen Simion, vol. I, IV, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, 2018.
44. Ungureanu, Gh., *Justiția în Moldova*, Iași, Tipografia Concesionară Alex. Terek, Mârzescu, 1934.
45. Ungureanu, Gh., *Istoria avocaturei în Moldova*, vol. 1, Iași, Tipografia Alexandru A. Terek, 1938.
46. Ursu, Despina, Ursu, N. A., *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*, I, *Studiul lingvistic și de istorie culturală*, Iași, Editura Cronica, 2004.
47. Vîrtosu, E., *Paleografia româno-chirilică*, București, Editura Științifică, 1968.

III. Studii și articole

1. Ardeleanu, V., *Date noi despre Damaschin Bojincă*, în „Scrisul bănățean”, 13, nr. 2, 1962, p. 82–88.
2. Ardeleanu, Vichentie, *Familia Bojincă în revoluția din 1848*, în „Scrisul bănățean”, Timișoara, XIII (99), 1962, nr. 7, p. 74–79.
3. Avram, A., Dimitrescu, F., *Principii de transcriere a textelor românești. Secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, în „Limba română”, XI, 1962, nr. 2, p. 653–660.
4. Bocșan, N., *Un istoric uitat – Damaschin Bojincă (1802–1869)*, în „Banatica”, I, Reșița, 1971, p. 289–299.
5. Bocșan, N., *Polemica lui Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu cu Sava Tököly*, în „Banatica”, II, Reșița, 1973, p. 363–382.
6. Bocșan, Nicolae, *Date noi despre biblioteca lui Damaschin Bojincă*, în volumul *Sub semnul lui Clio, Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj–Napoca, f.e., 1974, p. 509–518.
7. Bocșan, Nicolae, Gyémant, Ladislau, *Aspecte ale luptei culturale și politice ale românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Banatica”, II, Reșița, 1973, p. 345–362.
8. Cazacu, B., *Probleme ale studierii lexicului limbii române literare în secolul al XIX-lea*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XIII, 1962, nr. 4, p. 479–489.
9. Chiriac, Georgel, Leu, Vasile, *Un document referitor la anul nașterii lui Damaschin Toma Bojincă*, în „Studii de limbă, literatură și folclor”, (Reșița), 3, 1976, p. 291–293.
10. Chivu, Gheorghe, *O normă a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XIX-lea: căne, mâne, pâne*, în „Limba română”, XXII, 1973, nr. 1, p. 51–58.
11. Chivu, Gheorghe, *Grafiile etimologizante în scrisul chirilic românesc din jurul anului 1800*, în *Ion Coteanu. In memoriam*, Craiova, Editura Universitaria, 2000, p. 100–105.
12. Ciobanu, Fulvia, *Sufixul adjectival -icesc*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1959, p. 10–116.
13. Ciobanu, Fulvia, *Din istoria exprimării complementului de agent în limba română: prepoziția de către*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXXII, 1981, nr. 3, p. 295–298.
14. Ciulei, Gh., *D. Bojincă*, în *Din gândirea politico-juridică românească*, București, Editura Științifică, 1974, p. 121–132.
15. Cobet, Doina, *Observații privind categoria genului în gramatica românească de până la 1870*, în „Anuarul de lingvistică și istorie literară”, XVIII, 1967, p. 87–99.
16. Conraș, Eugenia, *Din istoria adaptării neologismelor în -(a/i)tor(iu), -or(iu)*, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. VI, [București], Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, p. 83–87.
17. Cornilescu Alexandra, Nicolae Alexandru, *Evoluția articolului hotărât și genitivul în româna veche*, în *Limba română: teme actuale*, editori Rodica Zafiu, Gabriela Stoica, Mihaela N. Constantinescu, București, Editura Universității din București, 2009, p. 647–668.
18. Cristian, V., *Opera istorică a lui Damaschin Bojincă*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza. Istorie”, 17, 1971, fasc. 1, p. 47–72.
19. Deleanu, Marcu Mihai, *Damaschin Bojincă și limba literară din Banat*, „Philologica Banatica”, VIII (1), Timișoara, Ed. Mirton, Ed. Amphora, 2014, p. 58–66.
20. Diaconescu, Paula, *Exprimarea complementului de agent în limba română*, în „Limba română”, VIII, 1959, nr. 2, p. 3–17.
21. Dragomirescu, Adina, *Concordanța negației în limba română veche*, în *Limba română. Dinamica limbii, dinamica interpretării*, coordonator Gabriela Pană Dindelegan, București, Editura Universității din București, 2008, p. 219–226.
22. [Fischer, I.], *[Principii de transcriere a textelor românești]. Secolul al XIX-lea*, în „Limba română”, XI, 1962, nr. 5, p. 578–581.
23. Flora, R., *Damaschin Bojincă și ideile sale latiniste*, I, în „Cercetări de lingvistică”, 23, nr. 1, 1978, p. 5–11.

24. Frâncu, C., *Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XX, 1969, p. 72–114.
25. Frâncu, C., *Conjunctivul perfect românesc. Privire diacronică*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XXI, 1970, nr. 2, p. 205–227.
26. Ghergariu, L., *Limba scrierilor lui Damaschin Bojincă*, în „Cercetări de lingvistică”, Cluj, 8, nr. 1, 1963, p. 125–145.
27. Ghergariu, L., *Preocupările etnografice și folclorice ale lui Damaschin T. Bojincă*, în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1959–1961”, Cluj, 1963, p. 269–281.
28. Gherman, Cristina, *Schimbarea valorii gramaticale*, în *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XV-lea – al XVIII-lea*, coordonator Magdalena Popescu Marin, București, Editura Academiei Române, 2007.
29. Gheție, Ion, Mirela, Teodorescu, *În legătură cu desinența –u a pers. 3 pl. a imperfectului indicativ*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XVI, 1965, nr. 1, p. 87–101.
30. Gheție, Ion, Mirela, Teodorescu, *Asupra desinenței –u a pers. 3 pl. a indicativului imperfect. Noi contribuții*, în „Studii și cercetări lingvistice”, CL, XVII, 1966, nr. 2, p. 175–183.
31. Iordan, Iorgu, *Un fenomen fonetic dialectal ă neaccentuat > a*, în „Revista filologică”, I, 1927, nr. 1–2, p. 117–154.
32. Ivănescu, G., *Îndrumări în cercetarea morfologiei limbii literare românești din secolul al XIX-lea*, în „Limba română”, III, 1955, nr. 4, p. 19–39.
33. Jurchescu, L., *Două portrete: Damaschin T. Bojincă și Aurel C. Popovici*, în „Vestul”, nr. 582–583, 1932, p. 17–24.
34. Nedelcu Isabela, *Observații asupra conjuncțiilor cauzale în secolul al XIX-lea*, în „Limba română”, LVIII, 2009, nr. 2, p. 248–253.
35. Onu, L., *Despre oportunitatea unor metode riguroase în editarea textelor românești vechi*, în „Analele Universității București”, Limba și literatura română, XXI, 1972, nr. 1, 2, p. 107–122.
36. Oțetea, A., *Problema editării textelor vechi*, în *Studii privind relațiile româno-ruse și româno-sovietice*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 18–29.
37. Pamfil, V., *În legătură cu editarea textelor noastre chirilice*, în „Cercetări de lingvistică”, IV, 1959, p. 201–207.
38. Pană Dindelegan, Gabriela, *Reflecții pe marginea a două tipare flexionare nominale (ea/a) ø – le vs u/ũ/ø – uri*, în *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 425–434.
39. Pană Dindelegan, Gabriela, *Concurența (t)iune ~ (t)ie. Stadiul actual al fenomenului*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LIX, 2008, nr. 2, p. 489–501.
40. Pană Dindelegan, Gabriela, *Din nou despre dativul posesiv din grupul verbal. Observații asupra limbii române vechi*, în „Limba română”, LVIII, 2009, nr. 2, p. 173–182.
41. Pavel, Eugen, *Premise ale criticii textual în cultura scrisă românească din secolul al XVIII-lea*, în *Pagini alese. Omagiu lui Alexandru Mareș la împlinirea vârstei de 80 de ani*. Volum îngrijit de Marius Sala, Maria Stanciu, Emanuela Timotin, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2016, p. 179–189.
42. Pavel, Eugen, *Preliminarii la o istorie a criticii textuale românești din epoca modernă*, în *Omul de cuvânt. In honorem Gheorghe Chivu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, p. 487–498.
43. Pavel, Eugen, *Școala Ardeleană și editarea științifică a textelor*, în „Caietele Sextil Pușcariu”, III, 2017, Cluj–Napoca, Editura Scriptor, Argonaut, p. 364–380.
44. Stan, Camelia, *Subiectul verbal în limba română veche*, în „Studii și cercetări lingvistice”, LIX, 2008, nr. 2, p. 583–586.
45. Taloș, I., *Începuturile interesului pentru folclorul românesc în Banat*, în „Studii de istorie literară și folclor”, Cluj, Editura Academiei R. P. R., 1964, p. 201–222.
46. Ursu, Despina, Ursu, N. A., *Observații privitoare la adaptarea neologismelor în limba română*, în „Limba română”, XV, 1966, nr. 3, p. 245–254.